

НЕОБХІДНІСТЬ ВИВЧЕННЯ ТЕОРІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ Й. ШУМПЕТЕРА В УКРАЇНСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТАХ

У статті обґрунтовано необхідність упровадження теорії економічного розвитку Й. Шумпетера в українських університетах, проведено аналіз практичного застосування цієї теорії в сучасності та зв'язок із Болонським процесом.

Ключові слова: методологія викладання економічних наук, Й. Шумпетер, теорія економічного розвитку.

Актуальність дослідження

Теорію економічного розвитку Йозефа Шумпетера було оприлюднено рівно 100 років тому [1]. І тоді, і зараз вона стоїть осторонь так званої головної течії економічної теорії, яку докладно вивчають в усіх університетах світу і дотепер. Проаналізувавши сучасні посібники та підручники з економіки провідних університетів світу, можемо зробити висновок, що з 54 навчальних книжок тільки у 17 є викладення теорії Й. Шумпетера, причому обсягом максимум до 10 сторінок. Українська вища економічна освіта переважно калькує цей світовий досвід і тому про сутність теорії Й. Шумпетера знає тільки вузьке коло вчених. Проте події останньої чверті ХХ сторіччя показали, що саме ця теорія може адекватно пояснити характер та рушійні сили економічного розвитку. Тому саме шумпетеріанські ідеї де-факто лежать в основі економічної стратегії й поточної політики розвинутих країн і країн, що динамічно розвиваються.

Прикладом зазначеного є економічна стратегія Європейського Союзу. Десятирічні стратегії – «Лісабонська» [2] (2000–2010 рр.) і нова «Європа 2020» [3] (2011–2020 рр.) фактично представляють шумпетеріанську концептуальну парадигму, де центральним рушійним фактором економічного розвитку виступають знання та інновації. В цих стратегіях зроблено наголос, що поруч з реалізацією традиційних цілей макроекономічної політики – досягнення макроекономічної стабільності, стимулювання економічного зростання та підтримка зайнятості – сьогодні на перші ролі виходять завдання, пов'язані з забезпеченням прискорення переходу до інноваційної знанневої економіки. Поставлено мету: формування в Європі найкращої у світі конкурентної і динамічної знанневої економіки, яка забезпечує стале економічне зростання, створення більшої кількості привабливих робочих місць та соціальну злагоду. Для України це створює

певні вимоги на шляху євроінтеграції, бо країна, яка прагне стати членом Європейського Союзу, мусить мати конкурентоспроможну економіку відповідного рівня і починати активно рухатися у зазначеному напрямі.

Проте без ознайомлення з теорією економічного розвитку Й. Шумпетера важко адекватно зрозуміти сутність і механізми інноваційної моделі економічного зростання, цілі, зміст та інструменти сучасної європейської політики формування знанневої економіки. Ця теорія стверджує, що економіка, яка орієнтується на відтворення і розвиток традиційної структури виробництва (тобто виробляти те, що вже виробляється), не в змозі суттєво збільшувати свій суспільний добробут, бо розвиток традиційних конкурентних ринків із часом гальмує створення нової доданої вартості країни. На противагу цьому Й. Шумпетер обґрунтував висновок, що стале зростання національного доходу може забезпечити тільки інноваційний розвиток. Ця теорія пояснює «пастку», у якій опинилась економіка України – орієнтація на збільшення обсягів випуску традиційних виробництв, хай і в режимі зростання продуктивності праці, не дає потужного ресурсу для динамічного розвитку країни.

Виклад основного матеріалу

Розглянемо докладніше особливості теорії Й. Шумпетера. Він виокремлює два типи функціонування економічних систем: «статичку» і «динаміку». На думку вченого, «статика» – це такий тип розвитку економіки, який спрямований на відтворення та розвиток традиційної структури виробництва. Цей тип не призводить до довгострокового економічного розвитку, оскільки через певний проміжок часу відбувається насичення ринків і обмежується можливість створення нової доданої вартості. «Динаміка», своєю чергою, орієнтується на інноваційний

тип розвитку, саме інноваційна продукція створює нову додану вартість, що призводить до збільшення національного продукту.

«Головна течія» традиційної економічної теорії з рівноважним підходом до функціонування економічної системи не приділяла значної уваги наявності цих двох типів розвитку. Лише Дж. Б. Кларк, чия заслуга полягає в тому, що він свідомо розмежував «статичку» й «динаміку», побачив у динамічних процесах явище порушення статичної рівноваги. З позицій шумпетеріанського підходу було б абсолютно помилковим вважати економічну динаміку урівноваженим процесом, який час від часу виходить із рівноваги під дією екзогенних (зовнішніх) чинників, так званих макроекономічних «шоків», а потім прагне повернутися до стану рівноваги. Методологічною заслугою Й. Шумпетера був висновок про ендегенну природу нерівноважних динамічних станів економіки. Тому його підхід радше нагадує сучасні моделі складних систем або моделі з сучасної біології, ніж актуальні моделі традиційної економічної теорії [1, с. 5].

За Шумпетером, економічний розвиток – це окреме явище, цілком відмінне від того, що можна спостерігати в економічному колообігу чи в прагненні до рівноваги. Це спонтанні й дискретні зміни у шляхах перебігу економічного життя, порушення рівноваги, які назавжди змінюють і замінюють попередній стан рівноваги. Ці спонтанні й дискретні зміни каналів економічного колообігу та зміщення центрів рівноваги з'являються у сфері промисловості та комерції, але не у сфері потреб споживачів у кінцевих продуктах, де трапляються спонтанні й дискретні зміни смаків споживачів [1, с. 73].

Й. Шумпетер наголошує на тому, що виробляти – означає комбінувати доступні матеріали й сили. Виробляти інші речі чи ті самі речі, але іншим методом, – означає комбінувати ці матеріали та сили по-різному. «Нова ж комбінація» може з часом вирости зі старої шляхом постійних дрібнокрокових допасувань, і тоді її буде, без сумніву, зараховано до змін, можливо, до зростання, але вона не буде принципово новим явищем чи розвитком у його розумінні.

Найвідомішою метафорою Й. Шумпетера, яка характеризує сутність його теорії, є визначення інноваційного процесу як «творчого руйнування». Інновації докорінно змінюють наявний стан речей, «руйнують» його заради появи нових виробництв, нових продуктів, які, власне, та обумовлюють можливість поступу економіки. Для ілюстрації цих процесів Й. Шумпетер застосував ще одну свою відому аналогію: «Скільки не удосконалюй диліжанси, залізничного потягу не отримаєш». Використовуючи цей вислів, можна сказати, що у нас намагаються переважно

«удосконалювати диліжанси», а не створювати нові «залізничні потяги».

Очевидним доказом слушності такого висновку є стан науки й освіти в Україні, про сучасне реформування яких навіть немає й мови. Проте всі успішні та динамічні країни починали свої «реформи» саме з реформування освіти і науки з метою перетворення цих галузей із бюджетних утриманців на фактори економічного зростання. І це є зрозумілим саме з огляду на теорію Й. Шумпетера, бо без ефективного функціонування цих сфер неможливо забезпечити в країні масштабний інноваційний процес, тобто перейти від «удосконалення диліжансів» до «створення залізничних потягів».

У цьому контексті в Україні достатньо поширеною є також позиція, яку можна, за згаданою аналогією, представити запитаннями: «А навіщо нам створювати “залізничні потяги”, коли ми вже маємо непогані “диліжанси”»?; «А чи взагалі ми здатні створити конкурентоспроможні “потяги”»? Головним аргументом на користь негативних відповідей на ці питання є фінансові обмеження – немає ресурсів. Мовляв, коли розбагатіємо, «удосконалюючи диліжанси», тоді й почнемо масштабну інноваційну діяльність. Проте теорія Й. Шумпетера доводить, що справжній розвиток у рамках усталеного економічного колообігу є принципово неможливим, тобто без інноваційної діяльності країна розбагатіти не зможе.

Поза межами шумпетеріанської парадигми важко адекватно розуміти сутність сучасних освітніх реформ, які відбулись і відбуваються в багатьох країнах світу, особливо у тих, де поставлені амбітні цілі щодо динамічного економічного розвитку. Як приклад можна навести факт активної розбудови мережі дослідницьких університетів. Концепція такого університету базується на фундаментальному методологічному принципі – вища освіта повинна ставати безпосереднім потужним фактором економічного зростання країни. Не просто накопичення, продукування та передача знань студентам, а націленість на ефективне комерційне використання цих знань через упровадження науково-технологічних інновацій. Це імператив політики формування сучасної знаннєвої економіки у багатьох країнах.

Освітній Болонський процес в Європі за своєю сутністю є технологією, механізмом реалізації такої політики, однак перехід на цю модель нелегкий, бо Європа має достатню успішну традицію державної підтримки відокремлених від бізнесу суто академічних університетів. Проте сьогодні найефективніші реформи вищої освіти пов'язані з переходом від сприйняття цієї сфери як загальнодержавного суспільного блага

на усвідомлення, що ця сфера повинна функціонувати за ринковими законами як всесвітній ринок науково-освітніх послуг. У цих умовах центральним критерієм успішності національного університету стає його міжнародна наукова конкурентоспроможність, яка живить ефективний інноваційний процес. Болонський процес – відповідь Європи на факти її відставання від США та успішних азійських країн саме за критеріями інноваційного розвитку, бо за індикаторами суто академічної успішності (наприклад, за кількістю наукових статей) Європа залишається світовим лідером.

Прямим практичним результатом правильно-го сприйняття і доказом слушності шумпетеріанського підходу став бурхливий розвиток в усьому світі бізнес-освіти, утворення розгалуженої мережі бізнес-шкіл, де навчаються на магістра бізнес-адміністрування (МВА). Ця система постала паралельно до традиційної університетської саме як відповідь на попит з боку бізнесу щодо масової підготовки менеджерів, здатних реалізовувати інноваційні стратегії розвитку підприємств. Бізнес-школи не замінюють університети, а доповнюють академічні знання їхніх випускників, що стають керівниками різного рівня, компетенціями менеджера-інноватора, який готовий ментально і володіє технологіями щодо управління інноваційними процесами «творчого руйнування», управління змінами.

Такий перебіг подій прямо відповідає висновкам концепції Шумпетера, де фундаментальним внеском у теорію ринкової економіки стало обґрунтування вирішальної ролі підприємця-інноватора у реалізації механізмів економічного розвитку, тобто розвитку на базі впровадження інновацій. Можна сказати, що Шумпетер увів нову економічну категорію – «підприємець-інноватор» – як чинник економічного зростання. Він вважав, що саме у наявності такого виробничого фактора ринкова економічна система у контексті перспектив розвитку має суттєву перевагу порівняно з централізованою адміністративною системою управління, де державні менеджери, природно для цієї системи, здійснюють розподіл, перерозподіл і навіть збільшення наявних ресурсів переважно в межах усталеного економічного колообігу. За теорією Шумпетера, це не може забезпечити довготривале економічне зростання у термінах суспільного добробуту, тобто зростання багатства всієї країни, а не окремих її громадян за рахунок збіднення інших. На противагу цьому саме наявність прошарку підприємців-інноваторів забезпечує країні економічний розвиток.

Для України цей аспект теорії Шумпетера має виняткове значення, бо у нас більш поширеним є сприйняття значення ролі підприємництва у кон-

тексті вирішення проблеми зайнятості – створення робочих місць (будь-яких) і формування «середнього класу». Проте остання мета не реалізується і через те, що заможний «середній клас» може масово утворитися, коли існує та ефективно працює прошарок «підприємців-інноваторів». Напевно гарною ілюстрацією такої візії є славнозвісні «східні базари» – зайнятість забезпечується, масштаби вражають, а країни за незмінності інших умов залишаються бідними.

Про переміщення концептуальних ідей Йозефа Шумпетера у центр уваги дослідників при намаганні знайти шляхи розв'язання болючих проблем сучасної фінансово-економічної кризи свідчать, зокрема, матеріали і дискусії такого впливового експертного фахового майданчика, як Всесвітній економічний форум (ВЕФ), що кожної зими відбувається у швейцарському місті Давосі.

Цей Всесвітній економічний форум (ВЕФ) щорічно публікує індекс глобальної конкурентоспроможності з метою висвітлення для підприємців та урядовців країн світу аналітичних інструментів, які б сприяли розробці національної і глобальної політики щодо підвищення конкурентоспроможності економіки та покращення добробуту населення. За твердженням ВЕФ, конкурентоспроможність країни – це сукупність інститутів, політики, а також факторів, які визначають рівень продуктивності країни. Поняття конкурентоспроможності має два аспекти: статичний і динамічний. Загалом, для визначення конкурентоспроможності розраховуються показники за дванадцятьма напрямками. Найбільший інтерес для нас становлять такі напрями: вища освіта, технологічний рівень та інноваційний потенціал, оскільки теорія Й. Шумпетера наголошує на тому, що передумовою економічного розвитку є інновації. А для продукування інновацій необхідно, щоб розвивалася наука, передумовою чого і є вища освіта. Згідно з ВЕФ, якість вищої освіти та підготовки кадрів має вирішальне значення для країн, які хочуть просунутися вгору за рахунок створення нової купівельної спроможності. Зокрема, глобалізація сучасної економіки вимагає швидкого адаптування працівників до мінливих умов економічної системи. Ступінь підготовки кадрів також береться до уваги у зв'язку з важливістю професійного і безперервного навчання на робочому місці для забезпечення відповідності кадрів мінливим потребам економіки. Як критеріальні індикатори конкурентоспроможності також виокремлено кооперацію університетської освіти і бізнесу, технологічну готовність, інноваційну активність, ступінь складності продукції та ведення бізнесу, що побічно також віддзеркалює інтенсивність інноваційних процесів у країні.

Відмінністю від шумпетеріанського підходу методології ВЕФ при виробленні практичних рекомендацій політики є те, що вона рекомендує проводити активну інноваційну політику тільки тоді, коли певна країна перебуває на інноваційній стадії розвитку. За інших стадій рекомендовано використовувати вже існуючі нововведення (згідно з класифікацією Всесвітнього економічного форуму, є три стадії розвитку держави та дві перехідні стадії: стадія використання базових ресурсних факторів, стадія покращення ефективності використання цих факторів та інноваційна стадія). Натомість, за Шумпетером, реалізувати інноваційну модель повинна будь-яка країна, що бажає досягти динамічного економічного розвитку.

У 2012 році головною темою Давоського ВЕФ була: *«Велика трансформація: формування нових моделей»*. У доповідях провідних сучасних науковців та аналітиків на цьому форумі можна знайти багато підтверджень постулатів теорії економічного розвитку Й. Шумпетера.

Наприклад, у секції *«Прагнення до зростання»* було визначено, що інвестиції в освіту є ключовим фактором до економічного розвитку та створення нових робочих місць. Підприємства та університети повинні співпрацювати з метою забезпечення такої системи освіти, яка б постачала талановитих працівників, котрі б відповідали потребам сучасної мінливої економіки. Також пролунала думка, що для подолання сучасних проблем необхідно зосередитися на розвитку людських ресурсів – розвитку талантів, а тому основним рішенням цієї проблеми є інвестування в освіту. Наприклад, виконавчий директор Google Ерік Шмідт зазначив, що, незважаючи на високе безробіття в США, багато американських компаній не можуть знайти працівників, що володіють необхідними навичками. Зокрема, Google прагне наймати людей, які звикли працювати в команді та творчо підходити до вирішення завдань. На форумі домінувала думка, що розвиток освіти сприятиме створенню підґрунтя для розвитку науки, яка, своєю чергою, стимулюватиме появу інновацій [5].

У секції *«Інноваційні моделі розвитку»* також наголошувалось на необхідності впровадження інновацій і не лише в сфері економіки, а й менеджменту. Підкреслено важливість використання вже наявних технологій та розробки нових [6].

Секція *«Коли споживачі стають інноваторами»* підтвердила, що для того, щоб залишатися в перших рядах, компанії повинні впроваджувати інновації, але особлива увага в цьому аспекті приділяється саме споживачам, оскільки в сучасну епоху цифрових технологій бізнес дедалі більше втрачає важелі впливу на поведінку

споживачів. Традиційна структура виробництва, коли саме виробники формували структуру споживання, втрачає свою актуальність. Майбутнє капіталізму лежить на висхідних рішеннях, коли попит почне формувати пропозицію. Були розглянуті можливі шляхи комунікацій споживача з виробником. Основні висновки такі: важливість діалогу між виробниками та споживачами, необхідність бачити речі з погляду споживачів [7]. У цій секції можна знайти деякі суперечності з теорією, що її ми досліджуємо, оскільки в ній наголошується, що творцем інновацій є підприємець, а не споживач, хоча ця думка і не заперечувалась.

Секція *«Формування нових моделей з використанням досвіду піонерів технології»* знову ж таки зосередила свою увагу на трансформації освіти з використанням адаптивної технології навчання. Ці досягнення допоможуть у чотири рази збільшити кількість людей, які матимуть змогу стаціонарно навчатись, що призведе до нової революції в сфері освіти, а відповідно дасть новий поштовх розвитку науки [8].

Секція *«Технологічний контекст»* сформувала такі ключові висновки, які прямо можна віднести до «шумпетеріанських»: проблеми виникають, коли компанії зазнають невдачі під час впровадження нових технологій; однією з ключових можливостей підприємства є пошук нових ідей та талантів за межами компанії; компанії потрібні люди, які схильні до ризику та не бояться робити помилки, університети повинні заохочувати розвиток фундаментальних наук для розробки нової техніки завтрашнього дня. На думку більшості учасників, принаймні один суттєвий технологічний винахід вплинув на їхнє життя, проте існують також сфери, де нові технології кардинально змінили економічний ландшафт, зокрема, в музичній індустрії, де було зафіксовано зниження річного обсягу продаж удвічі порівняно з 1990 роком. Приверталась увага до того, що Шумпетер назвав «творчим руйнуванням», коли проблеми виникають у разі невдач із впровадженням нових технологій. Наведено приклад компанії Kodak, яка в 1975 році винайшла першу цифрову камеру, але поховала цю ідею як загрозу і це стало початком занепаду компанії. Тому підприємства мають узяти на озброєння підхід «або швидко зростання, або готовність до банкрутства». Також зауважувалось, що маленькі компанії набагато більше схильні до розробки нових стратегій, ніж великі конгломерати.

Ще одна ключова ідея в обговореннях ВЕФ – це пошук знань та нових ідей. Чим більше людей у компанії говорять, що це неможливо зробити, тим більша необхідність у пошуку генераторів нових ідей в іншому місці. Наукові дослідження повинні бути обов'язком держави, а підприєм-

ці – мати можливість вільно розвиватися та впроваджувати ці розробки. Фундаментальні науки необхідно заохочувати в школах і університетах. Але більшість випускників університетів не знають свої справжніх можливостей, доки вони не використовують свої знання на практиці. Отже, необхідно створити культуру, в якій заохочується пристрасть до нових технологій і ризиків [9].

Окрім наведених секцій ідеї Й. Шумпетера можна знайти в засіданнях фокус-груп ВЕФ з тем: «Майбутнє економіки», «Економіка для XXI століття», «Контекст глобального розвитку» та в інших. Саме це є доказом того, що концепція, розроблена 100 років тому, є й досі актуаль-

ною і заслуговує на те, щоб в ХХ столітті стати базовою теорією розвитку.

Отже, залишається відкритим питання, чому досі «головною течією» економічної теорії є неокласичні підходи, коли шумпетеріанська парадигма повністю підтверджується практикою. Можливо, це відбувається тому, що і у сфері створення економічної політики також є два типи людей: консерватори та новатори, і перших більше. Тому, як і у згаданому випадку з підготовкою системою бізнес-освіти підприємців-інноваторів, інноваційне знання Й. Шумпетера має поширювати університетська система вищої освіти, зокрема українська.

Література

1. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку : Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / Й. А. Шумпетер ; пер. з англ. В. Старка. – К. : Вид. дім «Кисво-Могил. акад.», 2011. – 242 с.
2. The Lisbon Review 2010 : Towards a More Competitive Europe? – World Economic Forum, 2010. – 32 p.
3. Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. – Brussels. – European Commission, 3.3.2010 COM (2010) 2020 final, 2010. – 34 p.
4. Global Competitiveness Report [Електронний ресурс] // World Economic Forum. – Режим доступу : http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2010-11.pdf. – Назва з екрана.
5. Going for growth [Електронний ресурс] // World Economic Forum. – Режим доступу : <http://www.weforum.org/sessions/summary/going-growth-0>. – Назва з екрана.
6. Innovative Development Models [Електронний ресурс] // World Economic Forum. – Режим доступу : <http://www.weforum.org/sessions/summary/innovative-development-models>. – Назва з екрана.
7. When Consumers Become Innovators [Електронний ресурс] // World Economic Forum. – Режим доступу : <http://www.weforum.org/sessions/summary/when-consumers-become-innovators>. – Назва з екрана.
8. Shaping New Models with Technology Pioneers [Електронний ресурс] // World Economic Forum. – Режим доступу : <http://www.weforum.org/sessions/summary/shaping-new-models-technology-pioneers-1>. – Назва з екрана.
9. The Technology Context [Електронний ресурс] // World Economic Forum. – Режим доступу : <http://www.weforum.org/sessions/summary/technology-context>. – Назва з екрана.

I. Bazhal, I. Pisotska

THE NECESSITY OF STUDYING J. SCHUMPETER'S THEORY OF ECONOMIC DEVELOPMENT IN UKRAINIAN UNIVERSITIES

In this article it is substantiated the necessity to implement the J. Schumpeter's theory of economic development in Ukrainian universities, analyzed the practical application of this theory nowadays and investigate The European Bologna Process.

Keywords: methodology of teaching economics, Joseph Schumpeter, Theory of Economic Development.

Матеріал надійшов 11 квітня 2012 р.